

Львівський державний університет внутрішніх справ

Д. О. Балобанова
І. Б. Газдайка-Василишин

Кримінальна відповідальність та її підстава

Навчальний посібник

Львів
2024

УДК 343.2
Б 20

Рекомендовано до друку та розміщення
в електронних сервісах ЛьвДУВС
Вченою радою Львівського державного
університету внутрішніх справ
(*протокол від 29 травня 2024 року № 12*)

Рецензенти:

Ігор КОЗИЧ, доктор юридичних наук, професор
(Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника);

Олександр МАРІН, кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Балобанова Д. О., Газдайка-Василишин І. Б.

Б 20 Кримінальна відповідальність та її підстава : навчальний
посібник. Львів : Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2024. 52 с.

ISBN 978-617-511-404-9

Навчальний посібник підготовлено для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «бакалавр» (в межах вивчення дисципліни «Кримінальне право»). Видання охоплює теоретичний матеріал; тести для самоконтролю та перевірки ступеня засвоєння здобувачами навчального матеріалу; задачі прикладної спрямованості для розв'язування їх під час практичних занять; питання для самоконтролю та список рекомендованої літератури. У навчальному посібнику матеріал із теми «Кримінальна відповідальність та її підстава» подається на основі чинного Кримінального кодексу України, Проекту нового Кримінального кодексу та сучасних наукових позицій.

Для здобувачів вищої освіти юридичних спеціальностей та науково-педагогічних працівників.

The study guide was prepared for higher education graduates of the bachelor's degree (within the scope of studying the discipline «Criminal Law»). The manual includes theoretical material; tests for self-control and verification of the degree of assimilation of educational material by students; problems of applied orientation to solve them during practical classes; questions for self-control and a list of recommended literature. In the manual, educational material on the topic «Criminal responsibility and its bases» is presented on the basis of the current Criminal Code of Ukraine, the Project of the new Criminal Code and modern scientific positions.

Recommended for students of higher education in legal specialties and scientific and pedagogical workers.

УДК 343.2

ISBN 978-617-511-404-9

© Балобанова Д. О., Газдайка-Василишин І. Б., 2024

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ.....	6
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.....	25
ЗАДАЧІ.....	35
ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ.....	39
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	41
ДОДАТКИ.....	42

ПЕРЕДМОВА

Навчальний посібник «Кримінальна відповідальність та її підстава» призначений для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «бакалавр» із спеціальностей 081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність» і містить систематизований навчальний матеріал, питання для контролю, тестові завдання та ситуативні задачі.

Тема «Кримінальна відповідальність та її підстава» вивчається в межах дисципліни «Кримінальне право». Предметом вивчення є чинне кримінальне законодавство України в частині норм, що стосуються поняття, ознак кримінальної відповідальності, її фактичної та юридичної підстави; загальної характеристики складу кримінального правопорушення, його елементів та ознак; а також поняття та значення кримінально-правової кваліфікації. До предмета вивчення також входять й інші нормативно-правові акти, рекомендаційні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, рішення Конституційного Суду України, опублікована судова практика з питань застосування норм Кримінального кодексу України (далі – КК України) в зазначеній частині, а також відповідна спеціальна література.

Завданням дисципліни є ґрунтовне засвоєння положень КК України, вивчення відповідної судової практики, знання тенденцій розвитку кримінального права України, ознайомлення з науковими підходами, вивчення необхідної спеціальної літератури.

Навчальний посібник містить систематизований навчальний матеріал, а також питання для самоперевірки та контролю, ситуативні та тестові завдання, які покликані сприяти формуванню практичних прийомів і навичок логічного мислення. Під час розв'язання тестових завдань потрібно мати на увазі, що хоча тестові запитання переважно мають п'ять варіантів відповідей, однак передбачають лише одну правильну відповідь.

Для належного опанування теми «Кримінальна відповідальність та її підстава» здобувачі вищої освіти повинні **знати:**

- чинне кримінальне законодавство й інші нормативно-правові акти, необхідні для оволодіння відповідною темою;
- нормативні визначення основних понять, що містяться у Загальній частині КК України;
- наукові визначення понять, які не мають нормативного закріплення;
- позицію слідчої та судової практики з питань застосування та тлумачення відповідних норм Загальної частини КК України;

вміти:

- тлумачити положення Загальної частини КК України, водночас належно володіючи кримінально-правовими категоріями та поняттями;
- визначати наявність чи відсутність підстав кримінальної відповідальності у конкретних випадках і практичних ситуаціях;
- на основі отриманих знань правильно застосувати положення КК України, вирішуючи конкретні завдання.

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

Поняття кримінальної відповідальності, її відмінність від інших видів юридичної відповідальності. Форми кримінальної відповідальності. Початок і закінчення кримінальної відповідальності.

Незважаючи на те, що у чинному КК України поняття «кримінальна відповідальність» вживається понад 100 разів (наприклад, ст. 2 має назву «Підстава кримінальної відповідальності»; Розділ II Загальної частини «Закон про кримінальну відповідальність»; ст. 16 «Кримінальна відповідальність за незакінчене кримінальне правопорушення»; Розділ IV Загальної частини «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт кримінального правопорушення)» тощо), його законодавчої дефініції немає.

Хоча поняття «відповідальність» уперше ввів у науковий обіг Т. Гоббс у XVII ст., питання визначення кримінальної відповідальності є найскладнішим у науці кримінального права. Це пов'язано з тим, що законодавчого визначення кримінальної відповідальності немає, тому в юридичній літературі існує безліч поглядів щодо цього питання:

- 1) її ототожнюють із кримінальним покаранням;
- 2) її характеризують як певний обов'язок особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;
- 3) її розглядають як конкретні кримінально-правові відносини;
- 4) її розуміють як реалізацію санкції кримінально-правової норми;
- 5) є також точка зору, згідно з якою кримінальну відповідальність вважають осудом винного обвинувальним вироком суду за вчинене кримінальне правопорушення із призначенням покарання або без такого тощо.

Кримінальна відповідальність як вид юридичної відповідальності має всі ознаки, притаманні останній, і водночас характеризується своїми специфічними ознаками, до яких належать:

- 1) це вид державного примусу, що виражається насамперед в осуді злочинця та його діяння обвинувальним вироком

суду, а також у покладанні на винного додаткових позбавлень і обмежень;

2) вид і міра цих обмежень визначені тільки в кримінальному законі, передусім у санкції відповідної кримінально-правової норми;

3) зазнання таких обмежень завжди має вимушений характер, оскільки їх застосування є обов'язком суду та спеціально уповноважених на це державних органів;

4) кримінальна відповідальність можлива тільки за вчинення кримінального правопорушення.

З огляду на ці ознаки, можна визначити **кримінальну відповідальність** як найбільш суворий вид юридичної відповідальності, який полягає в осуді особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і є обов'язком цієї особи зазнати певних обмежень особистого або майнового характеру, що забезпечується примусовою силою держави.

Критеріями відмежування кримінальної відповідальності від інших видів юридичної відповідальності (адміністративної, дисциплінарної, цивільно-правової) слід вважати такі:

1) підстави застосування – кримінальна відповідальність може бути застосована тільки стосовно особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що містить склад кримінального правопорушення, передбачений КК України, тоді як інші види відповідальності можуть наставати, приміром, на підставі договорів чи у зв'язку з невинним спричиненням шкоди;

2) зміст відповідальності – кримінальна відповідальність містить державний осуд і державний примус, інші види відповідальності можуть бути позбавлені такого змісту;

3) суб'єкт застосування – кримінальна відповідальність – застосовується виключно судом, тоді як інші види відповідальності можуть застосовуватися й іншими органами держави або іншими учасниками правовідносин;

4) порядок застосування – спеціальний порядок застосування кримінальної відповідальності передбачений Кримінальним процесуальним кодексом України, інші види відповідальності можуть мати такий спеціальний порядок або не бути настільки жорстко врегульованими;

5) коло суб'єктів, до яких застосовується відповідальність, – кримінальній відповідальності підлягають лише

фізичні особи, тоді як інші види відповідальності можуть застосовуватись і стосовно юридичних осіб.

Зазвичай під кримінальною відповідальністю розуміють те, що настає після вчинення кримінального правопорушення, тобто відповідальність є ретроспективною. Однак є концепція, згідно з якою кримінальна відповідальність виникає і до моменту вчинення кримінального правопорушення, тобто є позитивною чи перспективною, слугує засобом, завдяки якому забезпечується невчинення посягання будь-якою особою. Під позитивною кримінальною відповідальністю прихильники її виокремлення (Л. Багрій-Шахматов, В. Грищук, В. Осадчий, П. Хряпинський та ін.) розуміють усвідомлення особою необхідності дотримання кримінально-правових заборон, закріпленої у кримінальному законі міри належної поведінки індивіда, правомірної поведінки як результату виконання нею обов'язку не вчиняти заборонених кримінальним законом діянь. Водночас нормативно-правовою підставою позитивної кримінальної відповідальності визнають норми чинного кримінального законодавства, які містять припис щодо відповідної поведінки людини: право, дозвіл, заохочення, обов'язок чи заборону. Формами такої позитивної кримінальної відповідальності є: добровільне виконання суб'єктом покладеного на нього кримінально-правового обов'язку; добровільне дотримання суб'єктом кримінально-правових заборон.

Формами реалізації кримінальної відповідальності (негативної) традиційно визнаються:

1) осуд (засудження) винного, виражене в обвинувальному вирокі суду, не пов'язане з призначенням йому покарання;

2) засудження особи, пов'язане з призначенням їй конкретного виду та розміру (строку) покарання, від реального відбування якого вона звільняється;

3) засудження особи, пов'язане з відбуванням нею призначеного вироком суду покарання;

4) судимість.

Є дві точки зору щодо визначення початкового моменту кримінальної відповідальності: 1) з моменту вчинення кримінального правопорушення, оскільки саме з цього моменту в особи, яка його вчинила, виникає обов'язок зазнати певних обмежень; 2) з моменту набрання законної сили

обвинувальним вироком суду (ця точка зору ґрунтується на Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27.10.1999 р. № 9-рп/99).

По-різному визначають і момент закінчення кримінальної відповідальності, але, враховуючи всю сукупність обмежень, які може зазнати особа в межах кримінальної відповідальності, таким моментом слід визнавати погашення або зняття судимості. В окремих випадках кримінальна відповідальність може припинитися внаслідок певних обставин: смерті засудженої особи, декриміналізації вчиненого діяння тощо.

У зазначених часових межах існування кримінальної відповідальності можна виокремити її певні стадії:

1) виникнення імовірності кримінальної відповідальності (загрози кримінальної відповідальності) – з моменту вчинення кримінального правопорушення й до відкриття кримінального провадження;

2) притягнення особи до кримінальної відповідальності – з моменту відкриття кримінального провадження й до віддання до суду;

3) постановлення обвинувального вироку суду – з моменту віддання до суду й до набрання вироком законної сили;

4) виконання покарання – з моменту набрання вироком законної сили й до фактичного відбуття покарання;

5) судимість – з моменту фактичного відбуття покарання й до погашення або зняття судимості.

Кримінальна відповідальність і заходи кримінально-правового характеру, співвідношення між ними. Поняття цих заходів, їх види та загальна характеристика.

КК України як закон про кримінальну відповідальність визначає не тільки кримінальну протиправність діяння, а й його караність та інші кримінально-правові наслідки. До таких кримінально-правових наслідків (які інколи іменуються як «кримінально-правові заходи», «заходи впливу», «інші заходи», «заходи кримінально-правового характеру») належать: 1) примусові заходи виховного характеру (зокрема випадки застосування їх до особи, яка вчинила суспільно небезпечне

діяння до досягнення віку, з якого може настати кримінальна відповідальність); 2) примусові заходи медичного характеру (у тому числі випадки застосування їх до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння в стані неосудності); 3) примусове лікування; 4) обмежувальні заходи; 5) спеціальна конфіскація; 6) заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Отже, можна зробити висновок, що кримінально-правові наслідки вчинення суспільно небезпечного діяння охоплюють кримінальну відповідальність (однією з форм якої є покарання), а також інші заходи кримінально-правового характеру.

Заходами кримінально-правового характеру є заходи, що застосовуються судом від імені держави і полягають в примусовому обмеженні прав і свобод особи, в покладанні на неї додаткових обов'язків та можуть застосовуватися навіть до тих осіб, які не наділені ознаками суб'єкта кримінального правопорушення. Ознаками цих заходів є:

- застосовуються за вироком або ухвалою суду;
- містять негативну реакцію держави на діяння і на особу, яка його вчинила;
- ця реакція полягає в примусовому обмеженні прав і свобод особи та покладанні на неї додаткових обов'язків;
- особа зобов'язана зазнати цих обмежень прав і свобод та виконати визначені обов'язки навіть у випадку, якщо вона не є суб'єктом кримінального правопорушення.

Примусові заходи виховного характеру (ст. 105 КК України) – це визначені чинним законодавством і застосовувані судом заходи державного примусу, які полягають в обмеженні прав та свобод неповнолітнього, його дозвілля з метою забезпечення як інтересів неповнолітнього, що полягають в одержанні належного виховання, освіти, лікування, соціальної, психологічної допомоги, захисту від жорстокого поводження, насильства та експлуатації, наявності можливості адаптуватися до реалій суспільного життя, підвищити загальноосвітній і культурний рівень, набути професії та працевлаштуватися, так й інтересів суспільства та держави шляхом попередження вчинення неповнолітнім нових кримінальних правопорушень.

Примусові заходи медичного характеру (ст. 92 КК України) – це визначені чинним законодавством і застосовувані судом заходи державного примусу, які полягають у наданні

амбулаторної психіатричної допомоги, поміщені особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, в спеціальний лікувальний заклад із метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь.

Примусове лікування (ст. 96 КК України) – це кримінально-правовий захід державного примусу, що застосовується судом поряд із призначеним покаранням до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, з метоювилікування засуджених, профілактики цієї хвороби, а також запобігання вчиненню останніми суспільно небезпечних діянь.

Обмежувальні заходи (ст. 91-1 КК України) – це заходи державного примусу, що застосовуються до особи, яка вчинила домашнє насильство, з метою захисту потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, та які полягають в різних обмеженнях у спілкуванні та / або перебуванні поряд з потерпілим.

Спеціальна конфіскація (ст. 96-1 КК України) – це примусове безоплатне вилучення за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених КК України, за умови вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а так само окремих кримінальних правопорушень, перелік яких чітко визначений в ст. 96-1 КК України.

Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (ст. 96-3 КК України) – це заходи державного примусу, що застосовуються до юридичних осіб у випадку вчинення їх уповноваженими особами від імені та в інтересах юридичної особи певних кримінальних правопорушень; незабезпечення виконання покладених на їх уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення певних кримінальних правопорушень.

Підстава кримінальної відповідальності. Поняття і значення складу кримінального правопорушення. Кримінальне правопорушення та склад кримінального правопорушення. Елементи й ознаки складу кримінального правопорушення. Види складів кримінального правопорушення.

У кримінально-правовій літературі висловлені три основні точки зору щодо підстави кримінальної відповідальності: вчинене кримінальне правопорушення, вина, склад кримінального правопорушення. Трапляються поєднання цих підстав. Однак факт учиненого кримінально протиправного діяння не достатній для притягнення до кримінальної відповідальності, тому що може виявитися, що особа, яка його вчинила, діяла невинно або є неналежним суб'єктом кримінального правопорушення (неосудною або такою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності). Вина так само не може розглядатися як підстава кримінальної відповідальності, оскільки вона є лише однією з ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Тому найбільш розповсюдженою позицією є точка зору авторів, що визначають як підставу кримінальної відповідальності діяння, що містить ознаки складу кримінального правопорушення (Ю. Баулін, Я. Брайнін, П. Матишевський, В. Осадчий та ін.). Саме такої позиції дотримується законодавець, визначивши в ч. 1 ст. 2 КК України, що «підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом».

У теорії кримінального права цю двоєдину підставу поділяють на фактичну (вчинення особою суспільно небезпечного діяння) та юридичну (склад кримінального правопорушення).

Законодавчий (нормативний) опис ознак конкретного складу кримінального правопорушення, що міститься в статті Особливої частини КК України, сукупно закріплює той мінімум ознак, який дає змогу відмежувати кримінально протиправне діяння від такого, що ним не є. Наявність цієї сукупності ознак кримінально протиправного діяння в поведінці винного є єдиною і достатньою підставою для вирішення питання про можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення конкретного діяння.

Учення про склад кримінального правопорушення є основним у теорії кримінального права. Вчинення діяння, що відповідає ознакам якого-небудь складу кримінального правопорушення, зазначеного в кримінальному законі, є юридичним фактом, що породжує певні правовідносини між особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, і державою, в особі її уповноважених органів (слідства, прокуратури й суду).

Уперше поняття «склад злочину» застосовано П. Фарінацієм у 1581 р., але воно мало процесуальне значення. Вперше обґрунтував положення про відповідність злочинного діяння ознакам складу злочину А. Фейєрбах. Завдяки цьому зазначене положення вперше закріплено на рівні закону в Баварському уложенні 1813 р.

Склад кримінального правопорушення – це сукупність установлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають учинене суспільно небезпечне діяння як кримінальне правопорушення та є єдиною правовою підставою кримінальної відповідальності.

Із цього визначення випливає, що визнання того або іншого суспільно небезпечного діяння кримінальним правопорушенням є виключним правом законодавця. Тут реалізується принцип: «Nullum crimen sine lege» («Немає злочину без вказівки на те у законі»). З іншого боку, в чинному законодавстві міститься вичерпний перелік тих суспільно небезпечних діянь, які в цей момент визначені як кримінально протиправні. Отже, для того, щоб будь-яке суспільно небезпечне діяння, що трапляється в реальному житті, отримало статус кримінального правопорушення, необхідно, щоб діяння даного виду були визначені законодавцем як такі. Тільки за такі суспільно небезпечні діяння особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності і їй може бути призначене кримінальне покарання. Відступ від цієї вимоги може призвести на практиці до серйозних порушень законності й обмеження прав громадян.

Необхідно відмежовувати склад кримінального правопорушення від кримінального правопорушення, тому що вони не збігаються один із одним, а лише співвідносяться між собою як явище (конкретне кримінальне правопорушення) і юридичне поняття про нього (склад конкретного виду кримінального

правопорушення). Кримінальне правопорушення – це конкретне суспільно небезпечне діяння, вчинене в певній обстановці, часі й місці, що відрізняється безліччю особливостей від усіх інших кримінальних правопорушень цього виду.

Склад кримінального правопорушення є юридичним поняттям про кримінальні правопорушення певного виду (склад вимагання, сексуального насильства, контрабанди тощо), в якому об'єднані найбільш істотні, типові й універсальні їхні ознаки. Тому, наприклад, вбивства, вчинені різними особами, завжди відрізняються тією чи іншою мірою одне від одного своїми особливостями, але склади вчинених ними злочинів тотожні.

З огляду на це можна зробити висновок, що обсяг ознак кримінального правопорушення й складу кримінального правопорушення різний. З одного боку, обсяг ознак кримінального правопорушення ширше ознак складу, тому що останній містить лише найбільш загальні, типізовані, тобто властиві всім кримінальним правопорушенням даного виду, ознаки. З іншого боку, склад кримінального правопорушення ширше кожного конкретного кримінального правопорушення, тому що він містить ознаки не одного конкретного кримінального правопорушення, а всіх кримінальних правопорушень даного виду.

У кожному складі кримінального правопорушення вирізняють його елементи. Ними є об'єкт і об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення (об'єктивні ознаки складу), суб'єкт і суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення (суб'єктивні ознаки складу). Сукупно вони й утворюють склад кримінального правопорушення.

Об'єктом кримінального правопорушення є те, на що воно завжди посягає і чому воно завжди заподіює певну шкоду. Через відсутність нормативного визначення об'єкта кримінального правопорушення в науковій літературі викладені різні концепції, відповідно до яких об'єктом кримінального правопорушення визнають:

- суспільні відносини (В. Борисов, М. Коржанський, В. Тацій та ін.);
- соціальні цінності (П. Матишевський та ін.);
- соціальні блага (С. Гавриш, А. Зелінський, В. Куц та ін.);

– порядок суспільних відносин (П. Андрушко, О. Костенко та ін.) тощо.

Але складність та багатоаспектність того, на що спрямовані кримінальні правопорушення та що підлягає кримінально-правовій охороні, унеможлиблює створення єдиної універсальної концепції об'єкта кримінального правопорушення, тому слушною є думка П. Андрушка, В. Навроцького, що окремі концепції об'єкта кримінального правопорушення оптимальні для визначення об'єктів певних кримінальних правопорушень (так, об'єкт кримінальних правопорушень проти власності доцільно визначити як суспільні відносини власності; об'єкт кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я людини – як відповідні блага, що належать потерпілим; об'єкт кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності – як відповідні інтереси учасників господарської діяльності тощо).

Об'єктивна сторона – зовнішня сторона кримінального правопорушення, яка виражається у вчиненні передбаченого кримінальним законом діяння (дії або бездіяльності), що заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. Як обов'язкову (необхідну) ознаку об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення вирізняють діяння (дія або бездіяльність). Суспільно небезпечні наслідки й причинний зв'язок є обов'язковими в кримінальних правопорушеннях із так званим матеріальним складом. Окрім того, до об'єктивної сторони належать такі ознаки, як місце, час, обстановка, спосіб і засоби вчинення кримінального правопорушення.

Суб'єкт – це особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення. За чинним кримінальним законодавством, суб'єктом кримінального правопорушення може бути фізична осудна або обмежено осудна особа, яка досягла певного віку.

Суб'єктивна сторона – це внутрішня сторона кримінального правопорушення, тому що вона містить ті психічні процеси, які характеризують свідомість і волю особи в момент учинення кримінального правопорушення. Ознаками суб'єктивної сторони як елемента складу визнаються вина, мотив і ціль кримінального правопорушення. Обов'язковою (необхідною) основною ознакою суб'єктивної сторони будь-якого складу кримінального правопорушення є вина особи,

яка може бути виражена у формі умислу або необережності. За відсутності вини особи немає й складу кримінального правопорушення, навіть якщо в результаті її дії (бездіяльності) настали передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні наслідки. Дії, вчинені безвинно, не тягнуть кримінальної відповідальності.

Законодавець у нормах кримінального закону за допомогою закріплення відповідних об'єктивних і суб'єктивних ознак визначає, які із учинених суспільно небезпечних діянь є кримінальними правопорушеннями. Будь-яке конкретне кримінальне правопорушення (розбій, зґвалтування, державна зрада тощо) має безліч ознак. Тому законодавець вирізняє з сукупності ознак, що характеризують те або інше кримінальне правопорушення, найбільш важливі, значимі й типові, які однаково властиві всім кримінальним правопорушенням даного виду. Законодавець, формулюючи ознаки конкретного складу кримінального правопорушення, завжди виходить з тих закріплених у нормах Загальної частини КК України ознак кримінального правопорушення, які мають загальний характер і входять до складу будь-якого кримінального правопорушення.

Найчастіше в конкретній кримінально-правовій нормі законодавцем найбільш повно закріплюються ознаки об'єктивної сторони. Це обумовлено тим, що вони зазвичай строго індивідуальні й властиві тільки цим кримінальним правопорушенням. У кримінально-правовій нормі зазначені ознаки закріплюються з урахуванням дій виконавця в закінченому кримінальному правопорушенні. Відображати ж у конкретній нормі особливості цих кримінальних правопорушень з урахуванням стадій їх учинення й різної ролі в ньому всіх співучасників немає необхідності, тому що ці особливості мають загальний, типовий для всіх кримінальних правопорушень характер і закріплені в Загальній частині КК України.

У нормах Загальної частини КК України містяться лише ті об'єктивні й суб'єктивні ознаки складу, які характерні всім кримінальним правопорушенням або багатьом із них. Саме ці ознаки в комбінації з ознаками, описаними в конкретних нормах Особливої частини КК України, і утворюють склад вчиненого кримінального правопорушення.

Усі ознаки будь-якого складу включені в той або інший кримінальний закон, водночас враховується, що ці ознаки зовні не завжди очевидні, тому що вони певною мірою формалізовані й у самому тексті закону можуть вказуватися як безпосередньо, так і через систему юридичних понять і категорій. Так, у статті про грабіж доволі докладно закріплені ознаки його складу як відкритого викрадення майна. Тут зазначений предмет посягання (чуже майно), описаний характер дії (відкрите викрадення), певна мета поведінки (заволодіння чужим майном), але не говориться про суб'єкта кримінального правопорушення й інші ознаки цього складу. Всі ці ознаки мають загальний характер і тому закріплені в нормах Загальної частини КК України, до яких і потрібно звертатися. Наприклад, зі змісту статей Загальної частини КК України випливає, що суб'єктом грабежу може бути лише осудна особа, що досягла 14-літнього віку. Порівняльний же аналіз норм Загальної й Особливої частин КК України показує, що грабіж як діяння, усвідомлене й спрямоване на одержання наживи, може бути вчинений тільки з прямим умислом. Вивчаючи місце розташування грабежу в системі Особливої частини КК України, можна зробити висновок, що його об'єктом є відносини власності.

Слід розрізняти обов'язкові (необхідні) і факультативні ознаки складу кримінального правопорушення. Обов'язкові – це ті ознаки складу, які необхідно встановлювати в кожному складі кримінального правопорушення: це суспільне небезпечне діяння, вік, осудність, вина. Факультативними визнаються ті ознаки, на які додатково вказує законодавець при описі складів окремих кримінальних правопорушень. До них слід віднести предмет кримінального правопорушення та потерпілого (факультативні ознаки об'єкта), час, місце, обстановку, спосіб, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення (факультативні ознаки об'єктивної сторони), мотив і мету (факультативні ознаки суб'єктивної сторони), ознаки спеціального суб'єкта кримінального правопорушення.

Якщо стосовно загального вчення про склад кримінального правопорушення зазначені ознаки є факультативними, то стосовно складу конкретного кримінального правопорушення, в який вони додатково включені законодавцем, їх слід розглядати як обов'язкові.

Так, при описі окремих кримінальних правопорушень законодавець не тільки підкреслює ознаки об'єктивної сторони, але додатково вказує на ті ознаки, які характеризують, власне, тільки це кримінальне правопорушення. Наприклад, відповідальність за мародерство (ст. 432 КК України) можлива тільки за дії, вчинені на полі бою. Тому вчинення таких же дій в інших місцях не утворює складу зазначеного кримінального правопорушення. Тут безпосередньо в законі міститься вказівка на місце вчинення кримінального правопорушення й стосовно його складу ця ознака є обов'язковою.

При характеристиці суб'єктивної сторони окремих кримінальних правопорушень законодавець нерідко вказує в законі мотив або мету вчинених суспільно небезпечних діянь.

В окремі статті вводяться додаткові ознаки, що характеризують суб'єкта цього кримінального правопорушення, і тоді його називають кримінальним правопорушенням зі спеціальним суб'єктом. Так, у статті, що встановлює відповідальність за розголошення лікарської таємниці (ст. 145 КК України), суб'єктом є особа, якій вона стала відома у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків.

Викладене дає змогу зробити висновок, що факультативні ознаки стають обов'язковими (конструктивними) ознаками складу виключно у тих випадках, коли вони прямо передбачені у нормі Особливої частини КК України як складові того або іншого складу кримінального правопорушення.

Об'єктивні ознаки кримінального правопорушення завжди виступають у єдності з його суб'єктивними ознаками. У теоретичному аналізі можна розглядати окремо об'єктивні й суб'єктивні властивості кримінально протиправного діяння, не забуваючи про їхній зв'язок, про їхню внутрішню єдність.

Виділення окремих видів складів кримінальних правопорушень (їх класифікація) має важливе значення для їх пізнання і встановлення їх істотних ознак, а в остаточному підсумку – для точної кваліфікації кримінального правопорушення. Склади можна класифікувати за ступенем суспільної небезпеки, за способом опису ознак складу в законі та за особливостями законодавчого конструювання.

За ступенем суспільної небезпеки вирізняють:

1) основний склад кримінального правопорушення, який містить обов'язкові ознаки кримінального правопорушення

й не містить обтяжуючих (кваліфікуючих) чи пом'якшуючих обставин (наприклад, ч. 1 ст. 115 КК України);

2) склад кримінального правопорушення із кваліфікуючими ознаками, тобто з тими, які обтяжують відповідальність і впливають на кваліфікацію (ч. 2 ст. 115 КК України);

3) склад кримінального правопорушення з пом'якшуючими обставинами (так званий привілейований склад), який характеризується обставинами, які значною мірою знижують суспільну небезпеку цього виду кримінального правопорушення (наприклад, ст.ст. 116, 117, 118 КК України).

За характером структури складів кримінальних правопорушень, тобто за способом опису їх ознак безпосередньо в кримінальному законі, всі вони можуть бути розділені на:

1) прості – до них належать ті, які містять ознаки одного суспільно небезпечного діяння, що посягає на один об'єкт, характеризуються однією дією, наслідком, однією формою вини (ч. 1 ст. 115 КК України);

2) складні – це склад кримінального правопорушення, законодавча конструкція якого ускладнена якими-небудь обставинами. Тому складними слід визнати склади із двома й більш об'єктами, з декількома діями, із двома формами вини. Наприклад, розбій (ч. 1 ст. 187 КК України), – тут наявні два об'єкти (власність та життя і здоров'я потерпілого) й складне діяння (напад із метою вилучення майна, поєднаний із насильством чи погрозою його застосування).

За особливостями конструкції вирізняють кримінальні правопорушення з:

1) матеріальним складом – такими прийнято вважати кримінальні правопорушення, при конструюванні яких як обов'язкові ознаки об'єктивної сторони вказуються суспільно небезпечні наслідки вчиненого кримінального правопорушення. У таких складах об'єктивна сторона одержує свій повний розвиток тільки за умови настання зазначених наслідків і тільки із цього моменту це кримінальне правопорушення вважається закінченим. Відповідно у таких кримінальних правопорушеннях потрібно обов'язково встановлювати причинний зв'язок між самим діянням та суспільно небезпечними наслідками, що настали. Прикладом кримінального правопорушення з матеріальним складом є вбивство,

яке вважається закінченим тільки з моменту смерті потерпілого (ст. 115 КК України). Сам собою факт пострілу в жертву з метою її вбивства не утворює складу закінченого злочину, тому що не настав передбачений кримінальним законом наслідок – смерть іншої особи. Такі дії повинні кваліфікуватися лише як замах на вбивство (ст.ст. 15, 115 КК України);

2) формальним складом – такими прийнято називати кримінальні правопорушення, які не містять як обов'язкові суспільно небезпечні наслідки, і тому вважаються закінченими з моменту учинення зазначених у законі дій. Так, наприклад, вчинення умисних дій, спрямованих на розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, є закінченим кримінальним правопорушенням незалежно від настання чи ненастання негативних наслідків для потерпілого (ст. 161 КК України);

3) усіченим складом – ними визнають такі кримінальні правопорушення, в яких момент закінчення самим законом переноситься на стадію готування або на стадію замаху. Наприклад, відповідальність за погрозу вбивством настає з моменту погрози (ст. 129 КК України), а розбій вважається закінченим злочином з моменту нападу з метою заволодіння чужим майном (ст. 187 КК України), поєднаного з насильством, небезпечним для життя й здоров'я потерпілого. Водночас суб'єкт може й не заволодіти майном, однак злочин буде вважатися закінченим.

Таке конструювання ґрунтується на тому, що будь-яке кримінальне правопорушення у своєму розвитку може пройти низку стадій (етапів): готування, замах і закінчене кримінальне правопорушення. Водночас окремі види кримінально протиправної діяльності є певною суспільною небезпекою на ранніх стадіях її розвитку. Тому законодавець нерідко закріплює момент закінчення таких кримінальних правопорушень на стадії замаху або навіть готування, не пов'язуючи закінчення кримінального правопорушення з фактом настання суспільно небезпечних наслідків.

Склад кримінального правопорушення і кримінально-правова кваліфікація. Поняття кримінально-правової кваліфікації. Значення правильної кримінально-правової кваліфікації.

Кримінально-правова кваліфікація пов'язана з встановленням наявності чи відсутності підстав кримінальної відповідальності; з оцінкою діяння як кримінального правопорушення, передбаченого КК України, або як діяння, яке не становить інтерес для кримінального права. Тому кримінально-правова кваліфікація включає рівною мірою як доведення наявності ознак конкретного складу кримінального правопорушення (тоді йдеться про кваліфікацію кримінальних правопорушень), так і відсутність таких.

Кримінально-правова кваліфікація, за визначенням В. Навроцького, полягає в оцінці діяння, яке заподіяло чи могло заподіяти істотну шкоду та характеризується ознаками кримінальної протиправності, що полягає у визначенні того, якою статтею (частиною, пунктом статті) кримінального закону передбачене вказане діяння. Вона включає вибір відповідної статті, обґрунтування необхідності її застосування, процесуальне закріплення висновку про те, що діяння передбачене вказаною статтею та, відповідно, що воно є (не є) кримінальним правопорушенням. Отже, кримінально-правова кваліфікація, з одного боку, – це процес оціночно-пізнавальної діяльності відповідних суб'єктів, а з іншого, – її результат.

Значення правильної кримінально-правової кваліфікації полягає в тому, що:

- вона є гарантом дотримання кримінально-правових принципів законності, юридичної визначеності, рівності громадян перед законом, вини тощо;

- забезпечує правильне застосування не тільки кримінального закону, а й кримінального процесуального, кримінально-виконавчого та деяких інших (наприклад, закону про амністію тощо);

- вона є однією з умов дотримання принципів справедливості та гуманізму при призначенні покарання, його індивідуалізації;

- дає змогу точно відобразити стан, структуру й інші показники щодо кримінальних правопорушень у статистичних даних, зробити правильні висновки при узагальненні судової практики, належно підготувати програми протидії злочинності.

Кримінальна відповідальність та її підстава в Проекті нового Кримінального кодексу України.

Робоча група з питань розвитку кримінального права в складі Комісії з питань правової реформи при Президентіві України запропонувала в проєкті нового КК України новий для вітчизняного законодавства підхід до легального визначення складу кримінального правопорушення, його елементів, а також приділила увагу кримінально-правовій кваліфікації (Книга 2 «Про кримінальне правопорушення» містить Розділ 2.1 «Кримінальне правопорушення та його склад», Розділ 2.2 «Об'єкт та об'єктивна сторона», Розділ 2.3 «Суб'єкт», Розділ 2.4 «Суб'єктивна сторона» та Розділ 2.10 «Кримінально-правова кваліфікація»).

Під складом кримінального правопорушення (складом злочину чи складом проступку) пропонується розуміти сукупність обов'язкових ознак, що визначають об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону складу кримінального правопорушення і передбачені у: 1) статтях Загальної частини цього Кодексу, які визначають загальні ознаки складу кримінального правопорушення, та 2) статтях Особливої частини цього Кодексу, які визначають ознаки складу окремого кримінального правопорушення та ступінь його тяжкості (ст. 2.1.3). Зроблено уточнення, що зміст ознак складу кримінального правопорушення встановлюється на підставі положень Кодексу (КК України) та інших джерел права, а всі статті Особливої частини Кодексу передбачають склади закінчених кримінальних правопорушень, вчинених однією особою. У випадку вчинення незакінчених злочинів та кримінальних правопорушень у співучасті, особливості їх складів визначаються спеціальними розділами Кодексу (2.6 і 2.7).

Об'єктом складу кримінального правопорушення визнається соціальна цінність, якій спричинюється шкода, а до факультативних ознак відносять потерпілу особу або предмет складу кримінального правопорушення (ст. 2.2.1).

Не надаючи визначення об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, автори вказують, що її ознаками є дія або бездіяльність, а у випадках, передбачених цим Кодексом, також наслідок дії або бездіяльності, причиновий зв'язок між дією або бездіяльністю та наслідком, спосіб, знаряддя

(засіб), місце, час, обстановка складу кримінального правопорушення (ст. 2.2.4).

Визначення суб'єкта кримінального правопорушення, як осудної фізичної особи, яка по досягненню віку, визначеного цим Кодексом, вчинила кримінальне правопорушення (ст. 2.3.1), фактично повторює визначення, що надане в ст. 18 чинного КК України.

Визначення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення (ст. 2.4.1) також надається через вказівку на її ознаки: це є вина, а у випадках, визначених у статті Особливої частини цього Кодексу, також мета і мотив.

Особливої уваги заслуговує Розділ 2.10 «Кримінально-правова кваліфікація», в якому отримали легальне визначення розроблені наукою кримінального права положення.

Так, в ст. 2.10.1 надається поняття кримінально-правової кваліфікації, під якою слід розуміти визначення статті (її частини, пункту) цього Кодексу, що передбачає вчинене діяння та визначає його як кримінальне правопорушення (включаючи статті, які передбачають ознаки, що змінюють ступінь тяжкості злочину, наявність готування до злочину або замаху на злочин, вид співучасника та форму співучасті) або як діяння, що не є кримінальним правопорушенням.

Запропоновано поняття «формула кваліфікації» (ст. 2.10.2), що є зазначенням у процесуальному акті статті (її частини, пункту), визначеної в процесі кримінально-правової кваліфікації, та отримали пояснення щодо кваліфікації закінченого кримінального правопорушення, вчиненого однією особою, та діяння, що не є кримінальним правопорушенням.

Встановлюється вимога щодо обґрунтування результатів кваліфікації (ст. 2.10.3), яке полягає у доведенні відповідності між обставинами вчиненого кримінального правопорушення та ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею Особливої частини цього Кодексу, з урахуванням також, за їх наявності: 1) ознаки складу злочину, яка змінює ступінь тяжкості злочину; 2) обставин, які вказують на готування до злочину чи замах на злочин, та 3) обставин, які вказують на співучасть у вчиненні кримінального правопорушення.

Отримали своє закріплення спеціальні правила кваліфікації:

– ст. 2.10.4. Кваліфікація сукупності кримінальних правопорушень;

– ст. 2.10.5. Кваліфікація кримінального правопорушення у разі конкуренції статей, які передбачають цілий склад кримінального правопорушення та його частину;

– ст. 2.10.6. Кваліфікація кримінального правопорушення у разі конкуренції статей, які передбачають спеціальний та загальний склади кримінального правопорушення;

– ст. 2.10.7. Кваліфікація незакінченого злочину;

– ст. 2.10.8. Кваліфікація добровільної відмови;

– ст. 2.10.9. Кваліфікація кримінального правопорушення, вчиненого у співучасті.

З'явилися вимоги до можливої зміни кваліфікації (ст. 2.10.10). Зміна кваліфікації означає складання формули кваліфікації, яка відрізняється від попередньої. Підставами зміни кваліфікації визнаються: 1) зміна положень цього Кодексу чи іншого законодавства, зокрема внаслідок прийняття рішення Конституційним Судом України; 2) надання Верховною Радою України згоди на обов'язковість міжнародного договору; 3) набрання чинності остаточним рішенням Європейського суду з прав людини у справі проти України; 4) встановлення нових фактичних обставин вчиненого діяння; 5) встановлення неправильного застосування цього Кодексу внаслідок помилки або зловживання слідчого, детектива, дізнавача, прокурора чи судді під час кримінального провадження, – що вплинуло на визначення змісту ознак складу кримінального правопорушення або формули кваліфікації. Неправильним застосуванням цього Кодексу, що тягне зміну кваліфікації, є: 1) незастосування його положення, яке підлягає застосуванню; 2) застосування його положення, яке не підлягає застосуванню.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Яка із перелічених ознак не характерна кримінальній відповідальності:

- 1) це вид державного примусу;
- 2) виражається в осуді особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, в обвинувальному вирокі суду;
- 3) полягає в покладанні на особу певних позбавлень і обмежень прав і свобод;
- 4) застосовується і до фізичних, і до юридичних осіб;
- 5) настає лише за вчинення кримінального правопорушення.

2. Оберіть відповідь, у якій наведене визначення поняття кримінальної відповідальності:

- 1) це різновид соціальної відповідальності, який закріплений у законодавстві й полягає в забезпечуваному державою юридичному обов'язку правопорушника пізнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать;
- 2) це найбільш суворий вид юридичної відповідальності, який полягає в осуді особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і становить собою обов'язок цієї особи зазнати певних обмежень особистого та (або) майнового характеру, що забезпечується примусовою силою держави;
- 3) це специфічне реагування держави на вчинене правопорушення, що полягає в застосуванні уповноваженим органом або посадовою особою передбаченого законом стягнення до суб'єкта правопорушення;
- 4) це встановлені законом юридичні наслідки за невиконання або неналежне виконання особою обов'язків, зобов'язань, що пов'язані з порушенням суб'єктивних прав інших осіб;
- 5) це відповідальність працівників і службовців за порушення трудової дисципліни, яке виражається у накладенні стягнень адміністрацією підприємства чи установи.

3. Визначення поняття «кримінальна відповідальність» міститься у:

- 1) Кримінальному кодексі України;
- 2) Конституції України;
- 3) Кримінальному процесуальному кодексі України;
- 4) Законі України про кримінальну відповідальність;
- 5) науці кримінального права.

4. Що є підставою кримінальної відповідальності?

1) вчинення юридичною особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України;

2) вчинення неосудною особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України;

3) вчинення особою суспільно небезпечного діяння, передбаченого як кримінальне правопорушення у міжнародному договорі України;

4) вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України;

5) вчинення особою суспільно шкідливого діяння, яке містить окремі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого КК України.

5. На які види поділяють підставу кримінальної відповідальності у науці кримінального права?

- 1) фактична та юридична;
- 2) об'єктивна та суб'єктивна;
- 3) реальна та ідеальна;
- 4) загальна та особлива;
- 5) загальна та спеціальна.

6. Вкажіть момент, з якого, згідно з рішенням Конституційного Суду від 27.10.1999 р. № 9-рп/99, настає кримінальна відповідальність:

1) з моменту вчинення особою кримінального правопорушення;

2) з моменту, коли розпочате кримінальне провадження щодо особи;

- 3) з моменту внесення відомостей в Єдиний реєстр досудових розслідувань;
- 4) з моменту винесення обвинувального вироку суду;
- 5) з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду.

7. З якого моменту припиняється кримінальна відповідальність?

- 1) з моменту призначення покарання;
- 2) з моменту набрання вироком законної сили;
- 3) з моменту повного відбуття покарання (як основного, так і додаткового);
- 4) з моменту погашення або зняття судимості;
- 5) з моменту спливу строків давності.

8. Що не є формою кримінальної відповідальності?

- 1) осуд винного, не пов'язаний із призначенням йому покарання;
- 2) звільнення від кримінальної відповідальності з передачею особи на поруки колективу підприємства, установи або організації;
- 3) осуд особи, пов'язаний із призначенням покарання, але без його реального відбування;
- 4) відбування призначеного судом покарання;
- 5) судимість.

9. Між якими суб'єктами виникають суспільні відносини при притягненні до кримінальної відповідальності?

- 1) між державою і правоохоронними органами;
- 2) між винним та потерпілим;
- 3) між державою в особі правоохоронних органів і особою, яка вчинила кримінальне правопорушення;
- 4) між правоохоронними органами;
- 5) між потерпілим від кримінального правопорушення та державою в особі правоохоронних органів.

10. До якого із зазначених понять належить термін «юридична модель»?

- 1) кримінальне правопорушення;

- 2) закінчене кримінальне правопорушення;
- 3) кваліфікація кримінального правопорушення;
- 4) склад кримінального правопорушення;
- 5) злочин.

11. Вкажіть відповідь, в якій правильно названі елементи складу кримінального правопорушення?

- 1) час, місце, спосіб, обстановка, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення;
- 2) протиправність, суспільна небезпечність, винність і караність;
- 3) об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона;
- 4) об'єкт кримінального правопорушення, діяння, вина, фізична осудна особа;
- 5) діяння, наслідки, мета і мотив.

12. В якому співвідношенні є поняття «кримінальне правопорушення» і «склад кримінального правопорушення»?

- 1) у співвідношенні «цілого» та «частини»;
- 2) склад кримінального правопорушення є соціальною характеристикою кримінального правопорушення;
- 3) ці поняття ніяк не співвідносяться;
- 4) кримінальне правопорушення – це конкретне суспільно небезпечне діяння; склад кримінального правопорушення – юридичне поняття про кримінальне правопорушення певного виду;
- 5) у співвідношенні «загального» та «спеціального».

13. Які особливості моменту закінчення кримінального правопорушення з усіченим складом?

- 1) момент його закінчення перенесений законодавцем на стадію готування або замаху на вчинення певного суспільно небезпечного діяння;
- 2) це момент учинення суспільно шкідливого діяння;
- 3) це момент настання суспільно небезпечних наслідків;
- 4) цей момент – заподіяння шкоди об'єкту кримінального правопорушення;
- 5) цей момент не має жодних особливостей.

14.Що є характерним для кримінальних правопорушень з формальним складом?

1) ці діяння через свою малозначність не становлять суспільної небезпеки;

2) це кримінальні правопорушення, що заподіюють шкоду немайнового характеру;

3) таке кримінальне правопорушення є закінченим із моменту вчинення суспільно небезпечного діяння незалежно від наслідків, що настали;

4) діяння лише формально порушує кримінально-правові заборони;

5) для них характерною є лише формальна наявність усіх ознак складу кримінального правопорушення.

15.Що таке привілейований склад кримінального правопорушення?

1) склад із такими ознаками, які обтяжують або пом'якшують відповідальність і впливають на кваліфікацію;

2) склад, що характеризується обставинами, які істотно підвищують суспільну небезпечність і караність кримінального правопорушення;

3) склад із такими ознаками, які впливають на кваліфікацію та покарання;

4) склад, що характеризується обставинами, які істотно знижують суспільну небезпечність та караність кримінального правопорушення;

5) склад, що не містить ані обтяжуючих, ані пом'якшуючих обставин.

16.Що є характерним для кримінального правопорушення з матеріальним складом?

1) суспільно небезпечні наслідки є факультативною ознакою об'єктивної сторони;

2) суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони;

3) наслідки кримінального правопорушення мають виключно матеріальний характер;

4) таке кримінальне правопорушення є закінченим із моменту вчинення суспільно небезпечного діяння незалежно від наслідків, що настали;

5) суспільно небезпечні наслідки не впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення.

17. Що таке кримінальне правопорушення із формальним складом?

1) це правопорушення, в якому суспільно небезпечні наслідки не є ознакою об'єктивної сторони;

2) це правопорушення, в якому суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони;

3) це правопорушення, в якому суспільно небезпечні наслідки прямо передбачені у статті Особливої частини КК України, що закріплює цей склад кримінального правопорушення;

4) це правопорушення, в якому суспільно небезпечні наслідки не мають матеріального характеру;

5) це правопорушення, в якому суспільно небезпечні наслідки мають аморальний характер.

18. Який із наведених варіантів належить до кваліфікованого складу кримінального правопорушення?

1) склад із обтяжуючими обставинами, які надають кримінальному правопорушенню особливої суспільної небезпечності;

2) склад із декількома пом'якшуючими обставинами, які зменшують суспільну небезпечність кримінального правопорушення;

3) склад з двома або більше пом'якшуючими або обтяжуючими обставинами;

4) склад із ознаками, які обтяжують чи пом'якшують відповідальність і впливають на кваліфікацію;

5) склад без ознак, які обтяжують чи пом'якшують відповідальність.

19. Що називають кваліфікацією кримінального правопорушення?

1) встановлення відповідності вчиненого винним суспільно небезпечного діяння складу конкретного кримінального правопорушення, закріпленого в кримінальному законі;

2) розподіл кримінальних правопорушень на групи залежно від ступеня суспільної небезпечності;

3) розподіл складів кримінальних правопорушень на групи залежно від моменту їх закінчення;

4) розподіл кримінальних правопорушень на особливо тяжкі, тяжкі, невеликої тяжкості та кримінальні проступки;

5) закріплення в тексті кримінального закону ознак, які мають кваліфікуюче значення.

20. Що є фактичною підставою кримінальної відповідальності?

1) вчинення особою суспільно небезпечного діяння;

2) вчинення особою суспільно небезпечного діяння, передбаченого в КК України, що містить склад злочину;

3) виявлення наміру вчинити кримінальне правопорушення;

4) з'явлення із зізнанням до відповідного органу;

5) встановлені органом досудового розслідування фактичні обставини справи.

21. Що є юридичною підставою кримінальної відповідальності?

1) вказівка в Законі України «Про прокуратуру» на повноваження працівників прокуратури;

2) вказівка в КК України про те, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення;

3) правосвідомість суддів при вирішенні питання про кримінальну відповідальність особи;

4) визнання особою вини у вчиненні кримінального правопорушення;

5) склад кримінального правопорушення.

22. Чи є застосування до неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, примусових заходів медичного характеру реалізацією кримінальної відповідальності?

1) ні;

2) так;

3) це питання належить до компетенції суду, який і вирішує його;

4) залежно від виду примусового заходу;

5) так, якщо внаслідок застосування цих заходів особа повністю одужала.

23. Чи можна вважати, що кримінальна відповідальність реалізована повністю, якщо особа відбула покарання за вчинення тяжкого злочину?

1) кримінальна відповідальність буде реалізована повністю, коли судимість з особи буде знята або погашена;

2) кримінальна відповідальність реалізована повною мірою, адже особа повністю відбула покарання;

3) питання повної реалізації кримінальної відповідальності вирішує адміністрація установи виконання покарань;

4) питання повної реалізації кримінальної відповідальності вирішує орган поліції за місцем відбування покарання;

5) кримінальна відповідальність реалізована повною мірою, якщо особа повністю відбула не лише основне, а й додаткове покарання.

24. Коли припиняється кримінальна відповідальність, якщо особу звільнено від відбування покарання у зв'язку з декриміналізацією діяння?

1) у момент звільнення такої особи від відбування покарання;

2) через один рік після звільнення;

3) після реєстрації такої особи за місцем проживання;

4) з моменту постановлення рішення про звільнення;

5) з моменту постановлення рішення про зняття судимості.

25. Чи підлягає кримінальній відповідальності 13-річна особа, яка незаконно заволоділа транспортним засобом (ч. 1 ст. 289 КК України)?

1) так;

2) ні;

3) так, але за умови, що незаконне заволодіння ставило мету обернення транспортного засобу на свою користь;

4) ні, адже кримінальній відповідальності підлягають лише ті особи, що досягли 16-річного віку;

5) питання її кримінальної відповідальності вирішується на розсуд суду.

26. Яка з ознак не характерна для заходів кримінально-правового характеру?

- 1) ці заходи застосовуються за вироком або ухвалою суду;
- 2) ці заходи містять негативну реакцію держави на діяння і на особу, яка його вчинила;
- 3) ці заходи полягають у примусовому обмеженні прав і свобод особи та покладанні на неї додаткових обов'язків;
- 4) ці заходи застосовуються у кожному випадку, коли особу притягують до кримінальної відповідальності;
- 5) ці заходи особа зобов'язана виконати навіть у випадку, якщо вона не є суб'єктом кримінального правопорушення.

27. Що не належить до заходів кримінально-правового характеру?

- 1) обмежувальні заходи;
- 2) пробаційний нагляд;
- 3) примусові заходи медичного характеру;
- 4) примусове лікування;
- 5) спеціальна конфіскація.

28. Що в теорії кримінального права визнають позитивною кримінальною відповідальністю?

- 1) найбільш суворий вид юридичної відповідальності, який полягає в осуді особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і є обов'язком цієї особи зазнати певних обмежень особистого або майнового характеру, що забезпечується примусовою силою держави;
- 2) усвідомлення особою необхідності дотримання кримінально-правових заборон, закріпленої у кримінальному законі міри належної поведінки індивіда, правомірної поведінки як результату виконання нею обов'язку не вчиняти заборонених кримінальним законом діянь;
- 3) вид державного примусу, що виражається насамперед в осуді злочинця та його діяння обвинувальним вироком суду, а також у покладанні на винного додаткових позбавлень і обмежень;
- 4) це така кримінальна відповідальність, яка призвела до позитивного результату – до виправлення правопорушника і недопущення вчинення ним нових кримінальних правопорушень;

5) теорія кримінального права не вирізняє такого поняття, як позитивна кримінальна відповідальність.

29. В якій відповіді вказано форму позитивної кримінальної відповідальності, яку виділяють у теорії кримінального права?

- 1) осуд винного, не пов'язаний із призначенням йому покарання;
- 2) добровільне дотримання особою кримінально-правових заборон;
- 3) осуд особи, пов'язаний із призначенням покарання, але без його реального відбування;
- 4) відбування призначеного судом покарання;
- 5) судимість.

30. Що в теорії кримінального права визнають нормативно-правовою підставою позитивної кримінальної відповідальності?

- 1) вчинення юридичною особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України;
- 2) норми чинного кримінального законодавства, які містять припис щодо відповідної поведінки людини: право, дозвіл, заохочення, обов'язок, заборону;
- 3) невчинення особою суспільно небезпечного діяння, передбаченого як кримінальне правопорушення у міжнародному договорі України;
- 4) склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України;
- 5) невчинення особою суспільно шкідливого діяння, яке містить окремі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого КК України.

ЗАДАЧІ

Задача 1. Рядовий Петро проходив строкову воєнну службу. Під час новорічних свят він здійснив самовільне залишення військової частини тривалістю 2 доби та 11 годин, за що був притягнений до кримінальної відповідальності. Під час судового засідання захисник заявив клопотання про припинення кримінального провадження за відсутністю в діянні Петра складу кримінального правопорушення, у зв'язку з тим, що скоєне Петром діяння формально містить ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 407 КК України, але внаслідок своєї малозначності не становить суспільної небезпеки.

Ознайомтесь із змістом ст. 407 КК України. Чи обґрунтоване клопотання захисника? Чи наявні підстави для кримінальної відповідальності Петра?

Задача 2. Художник Григорій виготовив кліше для друкування грошей номіналом 200 гривень. Після цього він запропонував Зіновію виготовити прес для друкування підроблених грошей. Той виготовив і передав Григорію прес. Після цього Григорій у себе на квартирі надрукував 10 банкнот на суму 2000 гривень і наступного дня намагався внести їх у банк із метою погашення заборгованості за кредитом, але касир виявила, що гривні підроблені, і Григорія було затримано.

Ознайомтесь із змістом ст. 199 КК України. Чи підлягають Григорій та Зіновій кримінальній відповідальності?

Задача 3. Параска протягом шести років не сплачувала квартирної плати, заборгувавши за цей час суму, що перевищує 800 неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

Ознайомтесь із змістом ст. 192 КК України. Чи є підстави для притягнення Параски до кримінальної відповідальності за цією статтею?

Задача 4. Назар, не зареєстрований як суб'єкт підприємницької діяльності, виконав роботи з ремонту квартири Пана-са. За виконання цих робіт Назар отримав від власника квартири 5 тис. доларів США.

Ознайомтесь із змістом ст. 212 КК України. Чи підлягають Назар та Панас кримінальній відповідальності за цією статтею?

Задача 5. Нестор домовився з Кирилом продати йому квартиру за 45 тис. доларів США. Оскільки угоди купівлі-продажу за валюту між громадянами чинним законодавством заборонені, у договорі купівлі-продажу квартири була вказана її вартість у гривнях, але фактично занижена в 10 разів для того, щоб меншим був розмір державного мита за нотаріальне оформлення зазначеного договору. Фактично за куплену квартиру Кирило заплатив Нестору 45 тис. доларів США. Державне мито за їх домовленістю сплачував Нестор.

Ознайомтесь із змістом ст. 190 КК України. Чи мають нести кримінальну відповідальність за цією статтею Нестор і Кирило?

Задача 6. Костянтин, раніше судимий за крадіжку, який ніде не працював, пиячив, жив на випадкові заробітки, а також на кошти, одержувані від збирання й здачі пляшок, вкрав у громадянки праску вартістю 500 гривень, яка знаходилася на балконі її квартири.

Ознаки яких кваліфікованих видів передбаченого ст. 185 КК України складу кримінального правопорушення є в діях Костянтина?

Задача 7. Сергій, працюючи начальником управління капітального будівництва виробничого об'єднання, шляхом зловживання службовим становищем привласнив у грудні 2023 р. 1,43 м³ лісоматеріалів вартістю 4000 гривень, а в січні 2024 р. – 15 листів шиферу вартістю 4 500 гривень.

Чи є підстави для кримінальної відповідальності Сергія?

Задача 8. Лікар-хірург, який працював старшим судовим лікарем плавбази, під час її перебування в плаванні зробив за грошову винагороду операцію переривання вагітності жінці – члену екіпажу. Медичних протипоказань для проведення абортів у цієї жінки не було. Проте наказом головного лікаря медсанчастини заборонялося проведення планових абортів

у морі. Вагітних жінок, згідно з цим наказом, слід було списувати на берег.

Чи є підстави для притягнення лікаря до кримінальної відповідальності за ст. 134 КК України?

Задача 9. Опишіть ознаки, за якими кримінальна відповідальність відрізняється від інших видів юридичної відповідальності, заповнивши таблицю:

	Кримінальна відповідальність	Інші види юридичної відповідальності
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		

Задача 10. Запишіть декілька різних визначень кримінальної відповідальності, які розроблені доктриною кримінального права:

	Автор (прізвище та ініціали)	Визначення поняття кримінальної відповідальності
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		

Задача 11. Катерина, від'їжджаючи на відпочинок, попросила свою сусідку Софію, щоб та взяла на зберігання найбільш цінні речі на період її відсутності (золоті прикраси, іноземну валюту та комп'ютерну техніку). Софія погодилася, але пізніше всі речі продала, а гроші привласнила. Коли Катерина повернулася з відпочинку і прийшла до Софії забрати свої речі,

остання їй сказала, що ніяких речей від неї на зберігання не брала.

Визначте, чи є підстави кримінальної відповідальності Софії?

Задача 12. Михайло взяв на прокат холодильник і телевізор, які згодом продав. Повернути взяті на прокат речі або сплатити їх вартість Михайло відмовився.

Визначте, чи є підстави кримінальної відповідальності Михайла?

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що таке кримінальна відповідальність?
2. У чому полягає відмінність кримінальної відповідальності від інших видів юридичної відповідальності?
3. Які є форми реалізації кримінальної відповідальності?
4. Що вважається початком кримінальної відповідальності?
5. Із якого моменту кримінальна відповідальність припиняється?
6. Що визнається заходами кримінально-правового характеру?
7. В чому полягає співвідношення між кримінальною відповідальністю та заходами кримінально-правового характеру?
8. Які є заходи кримінально-правового характеру?
9. Що є підставою кримінальної відповідальності?
10. Що визнається складом кримінального правопорушення?
11. Як співвідносяться кримінальне правопорушення та склад кримінального правопорушення?
12. Які існують елементи й ознаки складу кримінального правопорушення?
13. Які ознаки складу кримінального правопорушення є обов'язковими, а які – факультативними?
14. Які види складів кримінальних правопорушень вирізняють за ступенем суспільної небезпеки?
15. Які види складів кримінальних правопорушень виокремлюють за способом опису ознак складу в законі?
16. Які види складів кримінальних правопорушень виділяють за особливостями законодавчого конструювання?
17. Із якого моменту вважається закінченим кримінальне правопорушення з матеріальним складом?

18. З якого моменту вважається закінченим кримінальне правопорушення з формальним складом?

19. З якого моменту вважається закінченим кримінальне правопорушення з усіченим складом?

20. Що таке кримінально-правова кваліфікація?

21. Який зв'язок між складом кримінального правопорушення і кримінально-правовою кваліфікацією?

22. У чому полягає значення правильної кримінально-правової кваліфікації?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ, 2004. 296 с.
2. Брайнін А. Я. Основні питання вчення про склад злочину. Київ, 1964. 189 с.
3. Вереша Р. В. Кримінальне право України на сучасному етапі. Загальна частина : навчальний посібник. Київ, 2022. 612 с.
4. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій. Київ, 2016. 235 с.
5. Гришук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина : навчальний посібник. Львів, 2019. 666 с.
6. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ, 2014. 944 с.
7. Кваліфікація злочинів : навчальний посібник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Київ, 2010. 430 с.
8. Красницький І. В. Кримінальна відповідальність як інститут кримінального права Франції та України: порівняльний аналіз : монографія. Львів, 2008. 232 с.
9. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов та ін. Харків, 2020. 584 с.
10. Меркулова В. О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти : монографія. Одеса, 2007. 225 с.
11. Митрофанов І. І. Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності : монографія. Кременчук, 2010. 520 с.
12. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. Київ, 2006. 704 с.
13. Українське кримінальне право / за заг. ред. В. О. Навроцького. Київ, 2013. 712 с.
14. Фріс П. Л. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник. Одеса, 2018. 394 с.

ДОДАТКИ

**ІМЕНЕМ УКРАЇНИ
РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ
Рішення Конституційного Суду України
у справі за конституційним поданням Міністерства
внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення
положень частини третьої статті 80 Конституції України
(справа про депутатську недоторканність)**

м. Київ, 27 жовтня 1999 року
№ 9-рп/99

Справа № 1-15/99

Конституційний Суд України у складі суддів Конституційного Суду України:

Скоморохи Віктора Єгоровича – головуєчий,
Вознюка Володимира Денисовича – суддя-доповідач,
Євграфова Павла Борисовича,
Козюбри Миколи Івановича,
Корнієнка Миколи Івановича,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Мартиненка Петра Федоровича,
Мироненка Олександра Миколайовича,
Німченка Василя Івановича,
Селівона Миколи Федосовича,
Тимченка Івана Артемовича,
Тихого Володимира Павловича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Шаповала Володимира Миколайовича,
Яценка Станіслава Сергійовича,

за участю уповноважених за дорученням представників суб'єкта права на конституційне подання – Міністерства внутрішніх справ України – Штанька Олександра Федоровича, заступника Міністра внутрішніх справ України, Коляди Петра Васильовича, першого заступника начальника Головного слідчого управління Міністерства внутрішніх

справ України; залучених до участі у розгляді цієї справи від Верховної Ради України – Шишкіна Віктора Івановича, народного депутата України, заступника Голови Комітету Верховної Ради України з питань правової реформи, Кривенка Леоніда Івановича, головного наукового консультанта Відділу зв'язків з органами правосуддя Секретаріату Верховної Ради України; від Генеральної прокуратури України – Бурдоля Євгена Павловича, начальника відділу правового забезпечення Генеральної прокуратури України, Титарчука Григорія Миколайовича, виконуючого обов'язки начальника Управління нагляду за додержанням законів органами внутрішніх справ і податкової міліції при провадженні оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства; від Служби безпеки України – Породька Володимира Михайловича, начальника Слідчого управління Служби безпеки України; а також Носова Владислава Васильовича, Постійного представника Президента України в Конституційному Суді України,

розглянув на пленарному засіданні справу про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (254к/96-ВР).

Приводом для розгляду справи згідно зі статтями 39, 41 Закону України «Про Конституційний Суд України» стало конституційне подання Міністерства внутрішніх справ України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України.

Підставою для розгляду справи відповідно до статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» є практична необхідність в офіційній інтерпретації положень частини третьої статті 80 Конституції України.

Заслухавши суддю-доповідача Вознюка В. Д., пояснення Штанька О. Ф., Коляди П. В., Шишкіна В. І., Кривенка Л. І., Бурдоля Є. П., Титарчука Г. М., Породька В. М., Носова В. В. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України.

установив:

1. Міністерство внутрішніх справ України звернулося до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України, згідно з якими народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані. У конституційному поданні також порушено

питання щодо визначення моменту, з якого настає кримінальна відповідальність, та моменту, з якого особа вважається притягнутою до кримінальної відповідальності; щодо необхідності скасування обраного раніше запобіжного заходу у вигляді взяття під варту особи до її обрання народним депутатом України; щодо необхідності звернення до Верховної Ради України з поданням про одержання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності та арешт цієї особи у порядку, передбаченому статтею 28 Закону України «Про статус народного депутата України».

Практичну необхідність такого тлумачення суб'єкт права на конституційне подання обґрунтовує тим, що чинним кримінальним та кримінально-процесуальним законодавством не визначено поняття «притягнення до кримінальної відповідальності», не встановлено моменту, з якого настає кримінальна відповідальність і з якого народним депутатам України гарантується недоторканність. Не визначено також, чи поширюється депутатська недоторканність на особу, яку притягнуто до кримінальної відповідальності і щодо якої обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту до обрання її народним депутатом України. За результатами виборів, які відбулися 29 березня 1998 року, народними депутатами України обрано окремих громадян, стосовно яких слідчими органів внутрішніх справ ще до дня виборів було порушено кримінальні справи, пред'явлено обвинувачення та обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту відповідно до положень статей 131, 132, 148, 150, 155 та інших статей Кримінально-процесуального кодексу України.

На пленарному засіданні уповноважені за дорученням представники суб'єкта права на конституційне подання Штанько О. Ф. і Коляда П. В. пояснили, що Міністерство внутрішніх справ України у конституційному поданні порушує питання щодо з'ясування моменту притягнення особи до кримінальної відповідальності і необхідності звернення до Верховної Ради України з поданням про одержання згоди на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності та арешт у разі, якщо його взято під варту і пред'явлено обвинувачення у вчиненні злочину до обрання народним депутатом України.

Відповідно до позиції Міністерства внутрішніх справ України особа вважається притягнутою до кримінальної відповідальності з моменту винесення постанови про притягнення цієї особи як обвинуваченого і пред'явлення їй обвинувачення, а гарантії депутатської недоторканності поширюються на народного депутата України

з моменту складення ним присяги. Отже, якщо особу притягнуто до кримінальної відповідальності до обрання народним депутатом України і складення присяги, то у зверненні до Верховної Ради України з поданням про одержання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності та арешт такого народного депутата України немає правових підстав.

Представники Верховної Ради України Шишкін В. І. та Кривенко Л. І. вважають, що початковим моментом процесу притягнення особи до кримінальної відповідальності є винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого і пред'явлення їй конкретного обвинувачення у вчиненні злочину. Процес притягнення до кримінальної відповідальності має стадійний характер. Громадянин, обраний народним депутатом України, набуває статусу народного депутата з моменту реєстрації Центральною виборчою комісією факту обрання його народним депутатом України. Саме з цього часу на народного депутата України поширюються гарантії депутатської недоторканності, передбачені частиною третьою статті 80 Конституції України, що зумовлює необхідність враховувати цей статус у разі застосування щодо депутата механізму притягнення до кримінальної відповідальності та обрання запобіжного заходу у вигляді арешту, а також обов'язкову згоду Верховної Ради України на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності, його затримання чи арешт.

Представники Генеральної прокуратури України Бурдоль Є. П. і Титарчук Г. М. та Служби безпеки України Порождько В. М. пояснили, що за чинним Кримінально-процесуальним кодексом України особа вважається притягнутою до кримінальної відповідальності з моменту винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого. Гарантії депутатської недоторканності починаються з моменту складення присяги народним депутатом України і діють тільки на період його повноважень. Тому в разі притягнення громадянина до кримінальної відповідальності та арешту до обрання його народним депутатом України немає правових підстав звертатися з поданням до Верховної Ради України про одержання згоди на вжиття таких заходів.

На думку Постійного представника Президента України в Конституційному Суді України Носова В. В., системний аналіз конституційних норм дає підстави під словосполученням «притягнені до кримінальної відповідальності», яке вживається в частині третій статті 80 Конституції України щодо народних депутатів України, розуміти застосування кримінального покарання до особи, винної у вчиненні злочину.

Особа вважається притягнутою до кримінальної відповідальності після постановлення судом обвинувального вироку, який набрав законної сили. Що ж стосується гарантій депутатської недоторканності, то вони повинні поширюватись на народного депутата України після складення ним присяги, оскільки він розпочинає виконувати свої обов'язки саме з цього часу. Якщо громадянина заарештовано до його обрання народним депутатом України, органи попереднього слідства та суд не можуть перешкодити такому народному депутату України скласти присягу, оскільки єдиним джерелом влади виступає народ і його волевиявлення є обов'язковим для органів державної влади.

2. Кримінальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, особливим елементом у механізмі кримінально-правового реагування держави щодо особи, яка вчинила злочин. Поняття «кримінальна відповідальність» законодавчо не визначено і в теорії кримінального та кримінально-процесуального права трактується по-різному.

Відповідно до частини першої статті 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, а згідно із статтею 3 Кримінального кодексу України кримінальній відповідальності підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене законом суспільно небезпечне діяння. Ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні злочину, а також підданий кримінальному покаранню інакше як за вироком суду й відповідно до закону. Ці положення дають підстави розглядати кримінальну відповідальність як особливий правовий інститут, у межах якого здійснюється реагування держави на вчинений злочин.

Кримінальна відповідальність передбачає офіційну оцінку відповідними державними органами поведінки особи як злочинної. Підставою кримінальної відповідальності є наявність у діяннях особи складу злочину, передбаченого кримінальним законом. Це форма реалізації державою правоохоронних норм, яка в кінцевому підсумку, як правило, полягає в застосуванні до особи, що вчинила злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру через обвинувальний вирок суду. Кримінальна відповідальність може мати не лише форму покарання. За вироком суду вона може зводитись тільки до осуду особи, яка вчинила злочин, і звільнення її від покарання (частина друга статті 50 Кримінального кодексу України). Особу може

бути засуджено умовно чи з відстрочкою виконання вироку (статті 45, 46, 46-1 Кримінального кодексу України). Тому сам факт порушення кримінальної справи щодо конкретної особи, затримання, взяття під варту, пред'явлення їй обвинувачення не можна визнати як кримінальну відповідальність. Особа не несе кримінальної відповідальності до тих пір, поки її не буде визнано судом винною у вчиненні злочину і вирок суду не набере законної сили.

3. Поняття «притягнення до кримінальної відповідальності» не тотожне поняттю «кримінальна відповідальність», як і поняття «притягнення до юридичної відповідальності» не ідентичне поняттю «юридична відповідальність». Норми Конституції України, зокрема, містять терміни: «за віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність» (частина друга статті 60); «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення» та «юридична відповідальність особи має індивідуальний характер» (стаття 61); «особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом» (частина перша статті 63), «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності» (частина друга статті 68); «за посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону» (частина друга статті 105); «за неповагу до суду і судді винні особи притягаються до юридичної відповідальності» (частина п'ята статті 129). У контексті змісту положень названих статей Конституції України терміни «притягнення до юридичної відповідальності» та «юридична відповідальність» розмежовуються.

Притягнення до юридичної відповідальності передуює юридичній відповідальності. Юридична відповідальність, у тому числі й кримінальна відповідальність, як і форми притягнення до юридичної відповідальності, визначаються та встановлюються законами. Відповідно до положень пунктів 14, 22 частини першої статті 92 Конституції України виключно законами України визначаються «судочинство... організація і діяльність прокуратури, органів дізнання і слідства», а також «засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них». Пунктом 9 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України визначено, що «прокуратура продовжує виконувати

відповідно до чинних законів функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів та функцію попереднього слідства – до введення в дію законів, що регулюють діяльність державних органів щодо контролю за додержанням законів, та до сформування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування». Таким чином, форма і порядок кримінального переслідування особи, що підозрюється у вчиненні злочину, а також кримінальна відповідальність винної особи регламентуються кримінальним та кримінально-процесуальним законодавством України.

Зокрема, порядок розслідування кримінальної справи, арешт і затримання регулюються Кримінально-процесуальним кодексом України. Системний аналіз його норм (статей 147, 242, 246 та інших статей) дає підстави дійти висновку, що притягнення до кримінальної відповідальності, як стадія кримінального переслідування, починається з моменту винесення слідчим постанови про притягнення особи як обвинуваченого і пред'явлення їй обвинувачення. Відповідно до положень частини першої статті 147 цього Кодексу «в разі притягнення посадової особи до кримінальної відповідальності за посадовий злочин... слідчий зобов'язаний відсторонити її від посади...». Пункт 4 частини першої статті 242 Кримінально-процесуального кодексу України передбачає, що в разі віддання обвинуваченого до суду суддя одноособово чи суд у розпорядчому засіданні зобов'язані з'ясувати, «чи притягнуті до відповідальності всі особи, які зібраними в справі доказами викриті у вчиненні злочину», а відповідно до вимог пункту 4 частини першої статті 246 цього Кодексу суд у розпорядчому засіданні повертає справу на додаткове розслідування за «наявності підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, коли окремих розгляд справи про них неможливий».

Підтвердженням того, що в зміст терміна «притягнення до кримінальної відповідальності» вкладається факт пред'явлення особі обвинувачення, є передбачена статтею 174 Кримінального кодексу України кримінальна відповідальність особи, яка провадить дізнання, слідчого або прокурора за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності з корисливих мотивів чи іншої особистої заінтересованості.

Історичний аналіз правових норм, які регламентували питання депутатської недоторканності, свідчить про те, що з моментом притягнення особи до кримінальної відповідальності пов'язується факт пред'явлення їй обвинувачення у вчиненні злочину.

Зокрема, відповідно до частини четвертої статті 111 Конституції (Основного Закону) України 1978 року (з наступними змінами) народний депутат України не міг бути без згоди Верховної Ради України притягнений до кримінальної відповідальності, заарештований або підданий заходам адміністративного стягнення, які накладалися в судовому порядку.

Законом України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 року визначено, що для одержання згоди Верховної Ради України на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності Генеральний прокурор України вносить подання до Верховної Ради України до пред'явлення депутату обвинувачення або дачі санкції на арешт (частини перша і друга статті 28 названого Закону). Стаття 29 Закону України «Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів» визначала, що депутата ради не можна було притягнути до кримінальної відповідальності або арештувати без згоди ради (стаття виключена Законом № 11/98-ВР від 13 січня 1998 року).

Згідно з частинами першою і другою статті 1 Закону України «Про порядок одержання згоди Ради народних депутатів на притягнення депутата до відповідальності» (Закон втратив чинність на підставі Закону № 11/98-ВР від 13 січня 1998 року) для одержання згоди ради на притягнення депутата до кримінальної відповідальності, його арешт відповідний прокурор повинен був внести в раду подання перед пред'явленням депутату звинувачення або дачею санкції на арешт.

У частині третій статті 80 Конституції України стосовно народних депутатів України також використано термін «притягнені до кримінальної відповідальності».

Отже, притягнення до кримінальної відповідальності, як стадія кримінального переслідування, починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину.

4. Статус народного депутата України визначається Конституцією та законами України. Важливою конституційною гарантією є депутатська недоторканність, яка має цільове призначення – забезпечення безперешкодного та ефективного здійснення народним депутатом України своїх функцій. Вона не є особистим привілеєм, а має публічно-правовий характер.

Згідно з положеннями частини другої статті 80 Конституції України народні депутати України не несуть юридичної відповідальності

за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп. Це означає, що народний депутат України і після припинення депутатських повноважень не може бути притягнений до юридичної відповідальності за зазначені дії.

Депутатська недоторканність передбачає також особливий порядок притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешту народних депутатів України. Вони не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані (частина третя статті 80 Конституції України). Згідно з частиною третьою статті 76 Конституції України «не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку». З цього конституційного припису випливає, що народним депутатом України може бути обраний громадянин України, щодо якого порушено кримінальну справу, пред'явлено обвинувачення у вчиненні злочину, затримано чи заарештовано.

За змістом статті 69, частини першої статті 76, частини другої статті 78 та частини четвертої статті 79 Конституції України особа обирається народним депутатом України та отримує депутатський мандат внаслідок волевиявлення виборців. Перед вступом на посаду народні депутати України складають перед Верховною Радою України присягу (частина перша статті 79 Конституції України). Відмова скласти присягу має наслідком втрату депутатського мандата (частина третя статті 79 Конституції України). Ці конституційні приписи дають підстави стверджувати, що народний депутат України свій мандат отримує за результатами виборів, засвідченими рішенням відповідної виборчої комісії про визнання народного депутата обраним.

Таким чином, на підставі системного аналізу норм Конституції України Конституційний Суд України дійшов висновку, що гарантії депутатської недоторканності відповідно до положень частини третьої статті 80 Конституції України поширюються на народних депутатів України з моменту визнання їх обраними за результатами виборів, засвідченими рішенням відповідної виборчої комісії, і до моменту припинення у встановленому порядку депутатських повноважень. Якщо громадянина обрано народним депутатом України після пред'явлення йому обвинувачення у вчиненні злочину чи після арешту, подальше провадження у кримінальній справі стосовно такого депутата може

бути продовжено за наявності згоди Верховної Ради України на притягнення його до кримінальної відповідальності або арешт відповідно до процедури, передбаченої статтею 28 Закону України «Про статус народного депутата України». Такий підхід забезпечує реалізацію принципу рівності всіх народних депутатів України щодо гарантій депутатської недоторканності.

На підставі викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 51, 63, 65, 95 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України вирішив:

1. В аспекті порушених у конституційному поданні Міністерством внутрішніх справ України питань положення частини третьої статті 80 Конституції України треба розуміти так:

1.1. Кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду.

1.2. Притягнення до кримінальної відповідальності, як стадія кримінального переслідування, починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину.

1.3. Згода Верховної Ради України на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності має бути одержана до пред'явлення йому обвинувачення у вчиненні злочину відповідно до чинного Кримінально-процесуального кодексу України.

1.4. Депутатська недоторканність поширюється на народного депутата України з моменту визнання його обраним за рішенням відповідної виборчої комісії і до моменту припинення повноважень народного депутата України.

У разі пред'явлення громадянину України обвинувачення у вчиненні злочину та/або його арешту до обрання народним депутатом України подальше провадження у кримінальній справі стосовно такого депутата може бути продовжено за наявності згоди Верховної Ради України на його притягнення до кримінальної відповідальності та / або перебування під вартою.

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Д. О. Балобанова,
доктор юридичних наук, професор
І. Б. Газдайка-Василишин,
кандидат юридичних наук, доцент

Кримінальна відповідальність та її підстава

Навчальний посібник

Редагування *Галина Ялечко*
Макетування *Галина Шушняк*
Друк *Андрій Радченко*

Підписано до друку 01.07.2024.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 2,02.
Тираж 90 прим. Зам № 44-24.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.